

- prosecutio-onis* (s), urmărire, cercetare ; *caussae prosecutione*, în urmărirea (cercetarea) cauzei (pricinii)
- „...neque admittant ut incaptivati longius absque *caussae prosecutione* in carceribus detineantur“ (Ibidem, 17 nov. 1774).
- provoco-are* (v), a se referi la
- „...quod cum fabris ferrariis, serariis, scriniariis aequae commune habent privilegium, ejusque articulum 7-m *provocantes*...“ (Ibidem, 29 sept. 1774)
- querulatus-i* (s), pîrit, reclamat (Vezi documentarea la cuvîntul *committere*)
- quaesturans-tis* (s) neguțător.
- „...salutare vero hoc institutum pro communi omnium *quaesturantium* et commercialistarum notitia per universas suas provinciales haereditarias divulgandum ordinare“ (Ibidem, 10 nov. 1774)
- rementionatus-a-um* (adj), amintit, pomenit.
- „Retulit autem praefata Tabula, *rementionatum* Ludovicum Betze... nec ulla post se bona reliquisse“ (Ibidem, 11 nov. 1774)
- repraesentatio-nis* (s), protestare, întîmpinare, opoziție (Vezi documentarea la *dimensuratio*)
- scheda-ae* (s), listă, specificare (Vezi documentarea la cuvîntul *collum-i*)
- scriniarius-ii* (s), meșter de lăzi, dulapuri (Vezi documentarea la cuvîntul *provoco-are*)
- secretarius-actuarius* (s), grefier (Arh. St. Sibiu, fond Comuna Proștea XLVII, 6, documentul din 24 iun. 1813).
- serarius-ii* (s), lăcătuș (Vezi documentarea la cuvîntul *provoco-are*)
- urna-ae* (s), vadră (unitate de capacitate)
- „vineae in hoc districtu (coronensi) non reperiuntur, atque ideo vinum necessarium vel e Valachia *urnam valachicam*... vel e sede mediensi ; ...*urnam transilvanicam*... incolae comparare debent“ (Arh. St. București, fond Actele șcaunului Odorhei, tabela a II-a la documentul din 4 oct. 1774)
- villicus-i* (s), vilic, slujbaş orășenesc ales anual, însărcinat cu judecarea cauzelor de mică însemnătate (Vezi G. Ed. Müller, *Stühle und Distrikte*... p. 39—52)
- ztronga-ae* (s), dare asupra oilor, strungă. „Census Valachorum, seu vigesima ovium *ztronga* dicta“ (Vezi A. Doboși, *Datul oilor (quingagesima ovium). Un capitol din istoria economică a românilor din Transilvania*, București, 1937, p. 51 (Acad. Română. Studii și cercetări XXVIII)
- ztrongator-oris* (s), strungași, cel care încasa strunga (Ibidem, p. 59)

INSTRUMENTELE DE LUCRU ÎN CERCETAREA IZVOARELOR VECHI ȘI MEDII ALE ISTORIEI PATRIEI — UN IMPERATIV CATEGORIC

DAN SLUȘANSCHI

Cercetarea istoriei vechi și medii a ținuturilor locuite de români și de strămoșii lor nu se poate dispensa de folosirea intensă a izvoarelor grecești și latine care ne furnizează cele mai de seamă informații privitoare la acest domeniu important al științei românești.

Pentru izvoarele antice, înaintarea cercetării este favorizată de apariția celor patru volume din seria *Fontes Historiae Daco-Romanae* (I, 1964 ; II, 1970 ; III, 1975 ; IV, 1982). Fundamentarea ipotezelor înaintate deja în studiile anterioare, precum și adincirea concluziilor enunțate în lucrările de sinteză ale ultimilor ani, cu ajutorul multiplelor instrumente de lucru existente la dispoziția filologilor clasici (ediții capitale, dicționare-tezaur, bibliografii, concordanțe, comentarii) este cuprinsă într-una din temele majore abordate de colectivul de filologie clasică al Facultății de limbi străine din București, sub coordonarea conf. dr. E. Cizek. Scopul acestei revederi a izvoarelor vechi este cel de a examina în amănunt nu numai informația brută furnizată de textul autorilor antici, ci și conotațiile socio-politice specifice ale luării lor de poziție. Această nuanțare a abordării izvoarelor a făcut posibilă relevarea mai fină a

mentalităților și a conflictelor ideologice din vremea principatului (între altele, în sinteza *Epoca lui Traian*, publicată de E. Cizek în 1980), precum și evaluarea mai precisă a atitudinii unor autori de seamă cum sînt Horațiu, Lucan, Pliniu cel Tânăr față de ținuturile carpato-danubiene (într-o serie de comunicări ținute la Cluj și la Craiova în 1982 de către E. Cizek și D. Slușanschi). În perspectivă, procurarea unor bune copii fotografice ale manuscriselor celor mai de seamă texte ale autorilor antici preocupăți de regiunile daco-gețice va îmbogăți considerabil patrimoniul Arhivelor Statului, facilitînd întreprinderea unor noi studii de onomastică.

Mult mai dificilă, datorită puținelor instrumente majore de lucru de care dispunem, se arată a fi studierea izvoarelor latine și grecești ale istoriei medii a românilor. În vederea umplerii acestei lacune, sub egida întrunită a Arhivelor Statului și a Institutului de lingvistică din București a fost întreprins în ultima vreme un considerabil efort de cercetare și de pregătire a cadrelor, avînd drept scop apropiat apariția unui *Glossarium* practic al latinilății medii și al neo-latinei privitoare la ținuturile românești.

În cadrul Institutului de lingvistică, într-o primă fază, pregătitoare s-a întreprins redactarea unei bibliografii care să cuprindă, pe lîngă toate contribuțiile românești la acest domeniu și alături de despuiera fondului de manuscrise latine (eventual microfilmate și/sau fotocopierte) de la Biblioteca Academiei Române, toate aparițiile (volume și articole) din literatura de specialitate, care pot fi utilizate de cercetătorii români. Urmind a fi completată pe parcurs, această bibliografie va fi pusă — sub forma unui fișier de lucru — la dispoziția cercetătorilor, în numerele viitoare ale revistei de față.

Tot pe atît de importantă a fost și activitatea desfășurată sub egida Direcției Generale a Arhivelor Statului, în scopul reciclării cadrelor de specialitate din rețeaua Arhivelor și din cea a marilor biblioteci bucureștene. Astfel, în luna mai a acestui an, a avut loc cel de al treilea ciclu de specializare în domeniul paleografiei latine și al cunoașterii medio- și neo-latinei, cu o majoritate de participanți din toate colțurile țării: cursurile teoretice și aplicațiile practice au fost susținute de către Ș. Papacostea, R. Manolescu, E. Dobroiu, D. Slușanschi și C. Feneșan la Centrul de perfecționare a cadrelor din Arhivele Statului.

Rezultatul concret al acestor activități — fără a mai ține seama de creșterea considerabilă a acurateței inventarierii fondurilor de acte și documente latine — îl va constitui o „bancă de date”, adică un fișier central de informații, cuprinzînd toate datele (bibliografice, istorice, lingvistice) care sînt de natură să completeze și să nuanțeze — și nu arareori să corecteze — informațiile conținute de dicționarele lui A. Bartal și lui Ch. Du Cange. Experiența „Glosarului de la Cluj”, alcătuit deja sub egida Arhivelor Statului (cf. cele spuse mai sus de prof. Gh. Duzinchevici, p. 146) dovedește *per se* utilitatea nemijlocită a unei atari întreprinderi.

O contribuție paralelă a acestei echipe de lucru o poate constitui redactarea unor indici specializați (lingvistici, dar și pe materii) ai celor mai însemnate lucrări, acte și documente (interne și externe) privitoare la istoria românilor, respectiv întregirea releveelor deja existente. Compararea uzajului fiecărui autor cu cel al epocii, stabilirea filierelor de informație, a difuzării „modei” în variațiile scrisului latin va avea darul de a elimina o seamă de neclarități și de nedumeriri care persistă încă în publicarea actelor și documentelor latine.

Iată, spre exemplu, cazul unuia dintre documentele cele mai de seamă ale istoriei românilor, piatră de hotar în lupta pentru emancipare națională și socială a românilor transilvăneni: *Supplex libellus Valachorum*. Cu toate că dispunem astăzi de studiul fundamental al acad. D. Prodan¹, textul însuși al acestui manifest capital nu a primit încă o ediție critică², deși importanța discrepanțelor dintre variatele forme de care dispune (cele tipărite de I. Piuaru-Molnar și I. C. Eder din 1791³, cea înaintată Dietei în manuscris⁴) ridică serioase probleme. Pînă la recolaționarea tuturor textelor latine și compararea

¹ *Supplex libellus Valachorum*, București, 1948¹, 1967² (ediție mult lărgită); ediția românească din 1967 a fost tradusă în engleză (1971) și în germană (1981).

² Cf. observațiile programatice ale lui D. Prodan, 1967², p. 6.

³ Prima retipărită ca text în Anexa la ed. 1948¹, a doua colajaționată, dar incomplet, în notele la această Anexă.

⁴ Text dat în Anexa ediției 1967², sub îngrijirea și adnotarea lui Th. Naum.

lor cu diversele variante românești⁵, în vederea alcătuirii unei *stemma* și a publicării un text critic, am dori aici să relevăm două aspecte notabile :

— O simplă comparare statică a discrepanțelor dintre texte (ca, de pildă, cea între ediția lui Piuarium-Molnar și cea a lui Eder) nu este de natură să explice ținuta diferită a lor. De pildă, relevarea semnăturilor diferite de la finele documentului — unde Eder scria doar *Clerus Nobilitaris Civicusque Status* față de *Clerus Nobilitaris Militaris Civicusque Status* de la Piuarium-Molnar și din textul dietal⁶ — trebuie însoțită de motivarea ei concretă (o haplografie prilejuită de secvența *Nobilitas Militaris*): însumate, abaterile lui Eder arată o semnificativă îmbinare de neglijență și reavoință.

— De asemenea, o revedere a textului prezentat Dietai este de natură să releve absoluta necesitate a unei editări critice veritabile, cu un aparat adecvat, care să ducă mai departe începutul făcut de prof. Th. Naum în ediția din 1967. Notele de subsol adăugate textului din Anexă de către disinsul clasicist clujean aduc dovada acribiei corectării unei serii de haplografii⁷, de dittografii⁸, a eliminării unor sublinieri post extinse în original⁹, a semnalării atente a unor ștersături din text¹⁰ și a unor particularități gramaticale ale lui¹¹. Într-o ediție critică, toate aceste intervenții binevenite ar putea fi semnalate încă din text, cu siglele filologice uzuale¹², locul notelor din subsol fiind luat de un aparat critic în toată puterea cuvântului. Vor trebui, tofodată, modificate unele adnotări existente, în sensul următor :

— p. 477, n. 2 și p. 480, n. 12 vor trebui eliminate, în text primindu-se formele cu grafia din acea vreme *consuetudinumque* și, respectiv, *consuetudibus* : se marca astfel — după tradiția școlară — că *-sve-* (pronunțat clasic [swe] și ulterior [ve]) forma o singură silabă (deci nu era pronunțat [su-e]), ca în toate derivatele lui *suesco* (clasic bisilabic)¹³.

— p. 477, n. 2 *per aliquot tempus* din text nu trebuie adnotat pentru *aliquot* „deși plural, acordat cu un singular“ (adică cu *tempus*), ci trebuie emendat în *aliquod*, eroarea avându-și obârșia într-o asimilare involuntară a lui *-d* înaintea lui *t* următor, iar neatenția fiind ușurată de valabilitatea în sine a unei forme ca *aliquot* și de cunoașterea dubletelor de tip *set / sed, haut / haud* etc.

— p. 479, n. 10 *utpote*, cu vechiul său sens de identificare — „ca... anume“ a ajuns să poată deschide și enumerările socotite normale sau exempliare, deci nu trebuie să bănuim vreo confuzie cu incidenta, e drept, paralelă, *ut puta* (= „ca, să zicem...“).

— p. 483, n. 14 *ad* nu „lipsește“ neapărat din formula *Quod attinet additamentum* : trebuie să rezistăm tentației de a-l adăuga, întocmai ca mai jos, p. 487, n. 24 *Quod eos attinet*, dat fiind că uzajul utilizării formulei fără prepoziție este încă de dată veche latinească.

— p. 486, n. 23 Observația că în formula *ne quidem a contributione* ne întîmpină o neașteptată lipsă a „intercalării cuvîntului următor“ este perfect îndreptățită, dar ar fi fost necesară încercarea explicării ei printr-o probabilă

⁵ Cf. A. Răduțiu — L. Gyémánt, *Supplex libellus Valachorum in versiu-nile românești de la Schei*, Cluj, 1975, eventual și D. Prodan, *Încă un Supplex libellus românesc, 1804*, Cluj, 1970, dată fiind posibila paternitate a lui I. Budai-Deleanu.

⁶ Cf. Prefața lui D. Prodan, 1967², p. 6, iar în texte, ed. 1948¹; p. 273 și n. 129 și ed. 1967², p. 492.

⁷ De tipul *veril(l)ifer* (p. 477, n. 6), *co(m)mittere* (p. 482, n. 13), *anti-quis(si)man* (p. 483, n. 16), *hu(iu)scemodi* (p. 490, n. 30) etc. Haplografiile sînt greșelile cele mai dese.

⁸ De tipul *sum[m]i* (p. 483, n. 15 și p. 484, n. 18) sau *opi[o]nioni* (p. 485, n. 19). Sînt și două dittografii de cuvinte, eliminate însă de scribul însuși, v. n. 10.

⁹ Cf. p. 482, n. 14 și p. 490, n. 31.

¹⁰ Dittografii de cuvinte eliminate de copist (*[[temporum]]* p. 488, n. 26 și *[[iurium]]* p. 848, n. 28), dar și ștersături cu corecturi greșite : v. p. 486, n. 22.

¹¹ Ca intervertirea expresivă de particule *tum... cum* (p. 477, n. 1 și p. 486, n. 21).

¹² Sigle de tipul celor utilizate de noi în notele de mai sus, 7—9.

¹³ Aceeași era situația clasicului *suavis* (bisilabic), scris, de aceea, foarte adesea în epoca medievală și în textele neolatine *svavis*, pentru a evita eroarea unei pronunțări *su-a-uis*.

influență exterioară, ca de pildă cea a românescului „nici măcar“, care nu presupune *enjambement* sintactic¹⁴.

În paralel cu revederea edițiilor mai vechi de acte și documente, publicarea critică a textelor literare, ca acelea aparținându-i lui Dimitrie Cantemir sau Școlii Ardelene, va fi neîndoiește de natură să dea prilejul formării cit mai complete a absolvenților Facultăților de istorie și de filologie.

Să luăm din nou, spre pildă, un pasaj tipic din *Vita Constantini Cantemyrii*, la pregătirea unei ediții critice a căreia lucrăm alături de unul dintre cei mai promițători dintre tinerii filologi clasici, Ilieș Câmpeanu. Cu toate că, spre deosebire de alte opere cantemiriene, mai vitregite de soartă, această lucrare s-a bucurat pînă acum de nu mai puțin de trei ediții ale textului latin¹⁵, nu se poate spune că acesta nu mai ridică probleme în fața editorului :

- 24 Princeps autem Duca, cum videret molimina sua omnia vana esse et, quo crimine manus in Cantemyrium iniiciat, non posset, aliud stratagema excogitat : ut illum Constantinopolim ad Aulam Sultaneam 'Capukiehaia' (residentem) mittat et, si quae mandata Sultani acciderint, aut pro aliqua pecuniae quantitate mittenda, aut aliquod grave in Aula negotium exequendum, illud opus et mandatum silentio praemendum et ad Aulam illam pecuniam aut illud opus Capukiehaiae Cantemyrio perficiendum et mandasse et modum quo perfici deberet/indicasse atque ordinasse ; quod si ille non fecerit, illius et non reliquorum Moldaviae subditorum esse culpam relaturum, Itaque in Sultani indignationem illum iniiciendum. Quod et praestitit : nam, expedito ad Aulam Cantemyrio, diversis literis ad Vesirium scribit post tres menses venturum 'bairam piszkieszi' (donaria Paschalice), quorum summa 120 bursis constat, per Cantemyrium completo numero 15 misisse et tribus (hebdomatibus) (sic) ante bairam pecuniam totam Galatii esse collectam, quam inde, secum accipiens, ad Portam ducat et ex catalogo omnibus, ut decet, distribuat.

Așa sună textul purtat de ediția dată în 1973 de A. Albala, dacă trecem cu vederea cîteva detalii de punctuație și de punere în pagină. Sint însă cîteva puncte în care păstrarea lui poate fi cu greu apărută :

— r. 2 Cu toate că firul ideii se străvede, este limpede că *iniiciat* nu poate fi legat direct de *non posset* și că, din motive necunoscute, copia manuscrisă¹⁶ omite aici un infinitiv complement de tipul lui (*invenire*) : deci *cum videret... et, quo crimine manus in Cantemyrium iniiciat, (invenire) non posset*, adică „fiindcă vedea că... și nu putea (găsi) sub ce învinuire să-l înșface pe Cantemir“.

— r. 2—9 După *excogitat* : urmează mai întîi *ut... mittat*, dar după et se petrece o bruscă schimbare a tipului de complete, în favoarea infinitivelor, două din cele trei următoare în text fiind de tip perifrastic pasiv¹⁷ : *praemendum* (de emendat, după Iorga, care scrisese deja *premendum*) ... *relaturum* (r. 11) ... *iniiciendum* (r. 11—12). La o examinare atentă, se observă însă, în plus, că, după *pr[ae]mendum*, cuvintele *et ad Aulam* nu au mai departe nici un predicat valabil : așadar, după conținutul ulterior al textului (r. 13 *diversis literis ad Vesirium scribit*), va trebui să dăm un verb regent seriei de infinitive *mandasse... indicasse atque ordinasse*, rămasă de altfel „suspendată“. Ținînd deci seama de șirul *pr[ae]mendum... X... relaturum... iniiciendum*, vom avea de completat *ordinasse (scribendum)* (mai degrabă decît *ordinasse (scribat)*).

¹⁴ Ediția engleză (1971) și cea germană (1981) a lucrării lui D. Prodan cuprind și Anexa, reluată ca atare, cu tot cu note : această notă (n. 23) este însă rătălmăcită în ediția germană, unde ea sună astfel : „In der Fotokopie fehlt das folgende a“ (p. 471). Ediția engleză nota corect „Without interpolating the following word“ (p. 450).

¹⁵ Ediția veche a Academiei (București, 1883), ediția N. Iorga (București, 1923) și ediția R. Albala (București, 1973). Urmăm paginația manuscrisului, după fotocopia existentă la Biblioteca Academiei, reflectată și de ediția Albala.

¹⁶ După cum se știe, pentru *Vita Constantini Cantemyrii* nu dispunem decît de o copie manuscrisă făcută după originalul lui Cantemir, acesta din urmă fiind (oare definitiv ?) pierdut.

¹⁷ Acest tipar, care înlocuiește infinitivul simplu prin cel al perifrasticii pasive (cel mai adesea fără *esse* : cf. p. 23 *pecuniam militi solvendam... te chirographo obligasti*) este curent în epocă și foarte iubit de Cantemir.

— r. 14—15 În această frază *misisse* a rămas fără obiect, ruperea ei începînd în mod neîndoielnic de la incidenta *quorum... constat*. Emendarea cea mai simplă, care redă frazei un curs firesc este *quorum summa* (*m, quae*) 120 *bursis constat, ... misisse*. Corectura aceasta este cu atît mai de crezut, cu cît erorile în care este implicat relativul nu sînt rare în acest text: chiar mai sus, la p. 24, formularea transmisă de manuscris (și preluată de toți editorii) *qua plura illi reddat quamque ipse vendiderit* — unde manuscrisul scria de fapt *quamq.*, cu prescurtare — este rezultatul cert al unei neînțelegeri a ciornei lui Cantemir, unde trebuie să fi stat scris nu *-q(ue)*, ci *quae*, emendarea *quamq(a)e* impunîndu-se aproape de la sine.

r. 16 În sfîrșit, după *tribus* lipsește în mod net o unitate de timp: noi am opta mai degrabă pentru propunerea (*mensibus*) înaintată de Iorga, căci Duca Vodă se laudă că banii sînt strînși (*esse collectam*)⁴⁸ la Galați cu multă vreme înainte de Bairam, nu îi scrie vizirului cînd îi va lua Cantemir cu sine: (*hebdomadibus*)⁴⁹ este deci, ținînd seama de context, o completare mai puțin probabilă, dar, firește, nu imposibilă, ea avîndu-și locul într-un viitor aparat critic.

Practica făcută în facultate în confruntare cu asemenea discuții și probleme explică interesul de care se bucură cursurile speciale dedicate studierii evoluției scrierii latine și criticii de text, atît în cadrul Facultății de istorie, cît și al celei de limbă străine. Drept urmare, după cum am arătat, cei mai sîrguincioși absolvenți pot deveni, în împrejurări administrative adecvate, colaboratori de nădejde la noile ediții de text și instrumente de lucru de care avem atîta nevoie. Această școală a trudei cu textul, atît în cursul formației universitare, cît și în cercurile și ciclurile de specializare post-universitară, este cea mai bună garanție a unei solide pregătiri profesionale.

Prin urmare, imbinată cu preocuparea constantă pentru formarea și încadrarea judicioasă a tinerilor specialiști, o coordonare cît mai armonioasă a tuturor activităților pe care le-am amintit va izbuti să își găsească împlinirea eforturilor depuse în alcătuirea unui nou *Glossarium* medio- și neo-latin pri-vitor la ținuturile românești — instrument de lucru esențial și de nelipsit. Perfecționarea lui ulterioară — în pas cu publicarea unor noi acte, documente și texte —, apoi editarea și reeditarea critică și comentată a materialelor deja publicate într-o primă formă relativ brută, vor constitui, desigur, următoarea etapă de lucru, pregătînd o nouă generație de cercetători, pe drept cuvînt „al secolului XXI”.

⁴⁸ Foarte probabil cu valoare „actuală”, ținînd seama de frecvența deosebită a paradigmei lui *fui* pentru alcătuirea perfectului pasiv în toate textele latine ale lui Cantemir.

⁴⁹ Forma (*hebdomatibus*) din text va fi fiind o eroare de tipar.